

УДК 159.922.72:37.016:003-028.31:929

ORCID ID 0000-0001-5702-6824

ВАЛЕНТИНА ГРЕЩУК, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника", директор Інституту українознавства при ДВНЗ "Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника"

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ ПРО РОЛЬ РІДНОЇ МОВИ В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ

GRESHCHUK VALENTINA, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language at the Precarpathian National Pedagogical University named after Vasyl Stefanyk. Director of the Institute of Ukrainian Studies at the Precarpathian National Pedagogical University named after Vasyl Stefanyk

VASYL SIMOVYCH ABOUT THE ROLE OF THE NATIVE LANGUAGE IN THE INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF A CHILD

У статті висвітлено погляди видатного українського мовознавця Василя Сімовича на залежність інтелектуального розвитку дитини від мови її навчання – рідної чи іноземної. Безневинне, на перший погляд, питання про мову навчання дитини у школі набуває особливої гостроти, якщо на нього поглянути з погляду власне лінгвістичного, згідно з яким мова виконує дві найважливіші функції – комунікативну та мислетворчу. Оскільки кожна мова як знаряддя мислення має свою окрему будову, структуру, то й мислення кожного народу нею зумовлюється. Дитина ще до школи опановує рідну мову, яка стає фундаментом, на якому ґрунтуються можливості її інтелектуального розвитку. Навчання у школі дитини іноземною мовою потребує великих зусиль, багато часу і впертої боротьби, щоб у мозку дитини переінакшити, переформатувати спосіб її мислення відповідно до будови нерідної для неї мови. Це гальмує інтелектуальний розвиток дитини, ставить її в нерівні умови навчання з

тими учнями, для яких мова навчання є рідною. Концепція ученого взаємозв'язку чинника рідної мови та інтелектуального розвитку дитини була особливо актуальною на час написання студії – 1934 року Українці Галичини, Буковини, зрештою всієї України, мали гіркий власний досвід, як і інші бездержавні народи, навчання дітей у чужомовних школах, у яких навчальний процес будувався не на освітньо-педагогічних засадах, а на чисто політичних міркуваннях, що значно ускладнило здобуття освіти, знань недержавними народами. Свого значення студія вченого-мовознавця не втратила і сьогодні.

Ключові слова: навчання, школа, рідна мова, чужа мова, інтелектуальний розвиток дитини.

Мета: висвітлити погляди видатного українського мовознавця Василя Сімовича про роль рідної мови в розумовому розвитку дитини.

Summary. The article highlights the views of the outstanding Ukrainian linguist Vasyl Simovych on the dependence of the intellectual development of the child on the

language of their education – native or foreign. The innocent, at first glance, question of the language of learning of a child in school becomes particularly acute, if you look at it from the point of view of the actual linguistic, according to which language performs two most important functions – communicative and thought-making. Since every language as an instrument of thought has its own architecture, structure, the thinking of each people is determined by it. Before school the child learns the native language, which becomes the foundation on which the possibilities of their intellectual development are grounded. Studying of a child at school in a foreign language requires much effort, a lot of time and stubborn struggle, in order to transform the child's brain, reformat the way of thinking in accordance with the structure of the non-native language for them. It impedes the intellectual development of the child, puts it in unequal conditions of learning with those students for whom the language of studying is native. The concept of the scientific relationship of the factor of the mother tongue and the

intellectual development of the child was especially relevant at the time of the writing of the studio – 1934. The Ukrainians of Galicia, Bukovyna, after all of Ukraine, had a bitter personal experience, like other stateless people, teaching children in foreign-language schools, in which educational process was based not on educational and pedagogical principles, but on purely political considerations, greatly complicate the acquisition of education and knowledge by non-state peoples. The studio of the scientist-linguist did not lose its significance today.

Key words: education, school, mother tongue, foreign language, intellectual development of a child.

Постановка проблеми в загальному вигляді. На виняткову роль рідної мови в розумовому розвитку дитини свого часу звернув увагу видатний український і російський педагог К. Ушинський: "Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює не тільки самі слова, їх комбінації та вимову, але безліч понять, поглядів на речі, велику кількість думок, почуттів, художніх образів, логіку та філософію мови, і засвоює легко й швидко, за два-три роки, стільки, що й половина того не може засвоїти за двадцять років старанного й методичного навчання. Такий цей великий народний педагог – рідне слово..." [3, с. 185]. Достеменно невідомо, чи Василь Сімович, український мовознавець, автор найкращої, як на свій час, "Граматики української мови", вивчав праці Ушинського К. Д., однак як дослідник-лінгвіст та педагог настільки добре усвідомлював вагу і значення рідної мови в розумовому, інтелектуальному розвитку дитини, що ще в 1934 році публікує статтю "Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини" у збірнику "Шлях виховання і навчання" й окремим виданням [2, с. 290–299]. Думки, висловлені в цій студії, мають не лише історичне, пізнавальне значення, вони не втратили своєї дидактичної цінності і сьогодні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Василь Сімович найперше обумовив причини свого звернення до проблеми важливості рідної мови, її благотворного впливу на інтелектуальний розвиток дитини, яка в науці, передовсім в педагогіці, розв'язана й начебто не потребує якихось додаткових наукових інтерпретацій. Проте, на його переконання, недостатньо висвітленим залишилось пи-

тання впливу рідної мови на розумовий розвиток дитини під кутом зору розуміння природи й сутності мови. У запропонованій розвідці вчений зосередив основну свою увагу на теоретичному осмисленні узалежнення можливостей і спроможностей інтелектуального розвитку дитини від рідної мови.

Мова – явище багатогранне. З одного боку, мова є найважливішим чинником націєтворення й національної самоідентифікації народу, і це важливо, якщо йдеться про формування та розбудову національно-політичної програми життя народу. На мову можна дивитися і як на об'єкт філософського обсервування. Її можна розглядати і з чисто психологічного погляду. Як зауважує Василь Сімович, зазначені аспекти вивчення мови не дають відповіді на питання про роль мови в розумовому розвитку дитини. Щоб відповісти на це питання, необхідно розглянути мову з погляду власне лінгвістичного, згідно з яким мова виконує дві найважливіші функції – комунікативну та мислетворчу. Позаяк кожна мова як знаряддя мислення має свою окрему будову, структуру, то й мислення кожного народу нею зумовлюється. Словесне мислення в кожній мові неоднакове, бо в кожній мові свій, неповторний спосіб вираження думки, – справедливо підсумовує вчений. Для більшої переконливості висловленого припущення він наводить низку прикладів, які унаочнюють і підтверджують сказане. Так, українська мова виявляє тенденцію до "вислову дієслівного", через що існують труднощі при формуванні української термінології, яка зазвичай репрезентована іменниками як основними номінативними мовними знаками. Свідченням цього є, наприклад, уникання віддієслівних іменників на користь дієслівних конструкцій на зразок прилад *варити воду*, спосіб *осягти мету* тощо. Натомість у польській мові маємо протилежну тенденцію, згідно з якою переважають віддієслівні іменники (*wejscie, przejście*), іменникові конструкції (*przyzad do gotowania wody, sposib do osiagniecia*). "Коли українцеві треба відповідного терміну, що відповідав би таким польським конструкціям, він його мусить зовсім інакше будувати, – зазначив лінгвіст, – відповідно до тих можливостей, що їх дають структуральні закони української мови. А тут уже й думання зовсім

інакше..." [2, с. 203].

Подібних прикладів чимало. Вони засвідчують, що своєрідна будова певної мови впливає на носіїв, для яких ця мова рідна, у той спосіб, що думки оформлюються відповідно до законів будови, структури мови, і, якщо вони сприймають чужі думки або утворюють свої, то ці закони відіграють вирішальну роль. Очевидним є те, що вказане має надзвичайно важливе значення для розвитку інтелекту. "Думка дитини, що звикла до якогось певного вияву її словом, висловом, фразою, – може тільки на основі цієї звички далі снувати свою нитку, може тільки на цій основі розвиватися, розуміти записки й робити з них правдиві висновки, – зазначив Василь Сімович. – Думка висловлена чужим складом слів, форм, – вимагає умової напруги для перебору, чи перекладу, чи просто тільки акомодатії, приспособлення, – а все це сполучене з величезною працею мозку, яка й собі домагається відповідного часу" [2, с. 293].

Учений звертає належну увагу й на образні елементи мови, сформовані як вияви відповідних історичних або культурних феноменів. Особливо цікава під цим кутом зору фразеологія, яка образно відображає світосприймання, ментальність народу, його культурні надбання. "На всіх тих особливостях мови мусить спиратися людська думка, вона мусить їх використовувати, – підкреслює вчений. – Щойно засвоювати собі все це з чужої мови, значить – спинити умовий розвиток, бо ж усе це коштує багато часу" [2, с. 294].

У такому ж річищі розглянуто небезпеку недооцінки спорідненості мов, яка начебто не надто позначається на розумовому розвитку дитини, оскільки споріднену мову можна швидко засвоїти, а тому вона не спиняє її інтелектуальний розвій.

Аналізуючи відмінності в тенденціях розвитку словотвірних систем споріднених мов, учений зауважив, що суфікси здрібності в чеській мові давно вийшли за межі здрібніння і стали засобом творення назв окремих предметів, речей. В українській мові суфікс *-тель* не став продуктивним дериваційним формантом і в нові часи уже не творить слів, його витіснили спільнофункційні суфікси *-ик, -ник, -ач, -ець*, натомість у російській, чеській та частини й у польській мовах суфікс *-тель* не втратив своєї продуктивності. Те саме

стосується прикметникового суфікса **-тельн**, такого потрібного в кожній мові, однак в українській мові його успішно замінили суфікси **-н**, **-альн**, **-енн**. Аналогічно дієприкметники на **-имый** в українській мові часто мають відповідники на **-аний**, **-енний**.

У цьому ряді міжмовних явищ, які негативно позначаються на інтелектуальному розвитку дитини, якщо вона навчається чужою мовою, названо так звані міжмовні омоніми на зразок укр. *урода* 'краса' і чеськ. *úroda* 'урожай', укр. *уродливий* 'гарний на вроду' і рос. *уродливый* 'постворний', укр. *черствий* 'не свіжий' та чеськ. і словін. *cerstvy* 'свіжий', укр. *збавити* 'попсувати' і польськ. *zbać* 'урятувати', укр. *куча* 'свинарник' і серб. *cuha* 'хата' та інші.

Розглянуті структурно-функційні особливості мов дали підстави Василю Сімовичу дійти такого узагальнення: "Зібравши все разом, ми скажемо таке: кожна мова має свою характеристичну будову, свою власну прикметну їй словотворчість, окремі семантичні закони і зв'язану з ними образність. Із цілою цією справою рахується людська думка, що використовує ті закони мовні й вишукує для себе форми вислову, зв'язані з цими законами. Цю форму дістає дитина вже в рідній хаті, й на цій формі будуватиметься її духовного розвитку. Перенесення цієї форми на іншу, чи далеко, чи споріднену, – приневолує дітей засвоювати собі цю форму, а це сполучене з втратою часу. Час, призначений на поступневий розвиток інтелектуальних сил дитини, іде на засвоєння цих форм, і через це той розвиток у дітей – спинається, в найліпшому разі виринає повна механізація, така шкідлива для планового розвитку інтелекту" [2, с. 296].

Окремо зупиняється вчений на проблемі опанування дитиною нерідної мови, навчання нею у школі і впливу цього чинника на інтелектуальний розвиток дитини. Те, що дитина вивчила чужу мову – чи то у спосіб засвоєння іншомовних слів перекладом їх словами рідної мови, чи то "наглядним способом" (те, що ми зараз називаємо зануренням у мовне середовище), – це не найкращий шлях розвивати в ній думку, забезпечувати на базі цієї вивченої мови розумовий розвиток дитини. Річ у тому, що вивчити чужу мову – це сприйняти й усвідомити її дух, тобто закономірності будови висловлю-

вання, лад слів, семантичне нюансування тощо, і "уявляти собі, кілька йде на це духовної енергії, кілька часу, кілька мук мусить пережити дитина! – зазначає дослідник. – А мова – тільки засіб, щоб при його допомозі розвивати інтелект" [2, с. 296].

Мова, якою думає дитина, для неї є ґрунтом, основою, на якій виростають нові й нові враження, міркування, нею вона структурує кожну нову думку, долучаючи до тої мовної будови все нові елементи. Учений наводить вислів, який дає змогу унаочнити взаємозв'язок мисленнєвої й мовленнєвої діяльності дитини, згідно з яким мозок складається наче з шухлядок, які раз у раз заливає новий зміст, їх багато, і вони корелюють із відповідними категоріями знань. "Та тільки шухлядка нічого такого не прийме, – пише автор студії, – що через невідповідну форму думка в неї не може вилитися. А та форма – це саме мова як вислів думки. Коли мова дитини недоступна, її мізкові шухлядки лишаються незаповнені" [2, с. 296].

На час написання вченим розвідки поширеною була думка, що дитина в ранніх роках легко засвоює чужу мову, без особливих зусиль опановує її структуру, лад, образну систему, і тут жодних перепон для інтелектуального розвитку дитини немає. Такий погляд побутує і сьогодні. Правда полягає в тому, – підкреслив учений, – що дитина справді з особливою легкістю засвоює те довкілля, яке для неї цікаве – звички, ігри і все інше. Але щоб успішно оволодіти це, потрібно знати мову довкілля, тому дитина, задовольняючи свої потреби, змушена її опанувати. Саме змушена, оскільки те довкілля виконує функцію примусу: "не перебереш мови довкілля, перестанеш бути членом тієї громади, куди тебе тягне. Всі духовні сили дитини повернені в той бік, щоб стати рівноправним членом громадки, колективу" [2, с. 279]. Однак зовсім інша річ, коли йдеться про школу, "де все довкілля однорідне з погляду мови, нею тільки думає, складає собі образи більш-менш однакові, все, що твориться між членами громадки-кляси, однаково зрозуміле, – а тільки один незрозумілий, той, що хоче дітям їх мізкові шухлядки заливати думками – в цілком незрозумілій формі. Тут діти – об'єкт, не – суб'єкт праці, пасивні, – не – активні в духовній роботі, вся їх духовна робота йде на те, щоб ісхопити форму, образ, будову і т. д., себто мову того,

що хоче їм думки вливати, та вони, не розуміючи його, не мають у його словах ніякого зацікавлення, не можуть і форми тієї схопити, не кажучи вже про думки..." [2, с. 297]. І треба великих зусиль, багато праці, тривалості впертої боротьби, щоб у мозку, свідомості дитини переінакшити, переформувати спосіб її мислення відповідно до будови нерідної для неї мови. Є ще й інший негативний бік вивчення в ранньому віці чужої мови. Коли ж після тривалого часу докладання значних зусиль щодо перебування в мозку способу мислення відповідно до структури нерідної мови дитина освоєє чужу мову настільки, що починає думати, зовсім звикає до її будови, вона з набутою мовою починає забувати будову своєї рідної мови, яка їй стає чужою, і тоді вже її розумовий розвиток не страждає. "Але ж кілька пішло на все те енергії і – власне, коштом розвитку інтелекту дитини, – пише Василь Сімович. – Вона ж на пізнання, на засвоєння законів чужої мови мусіла витратити силу-силенну часу, – про розвиток інтелекту тоді не було мови. Тим-то й дитина у своєму розвитку залишилася позаду, здобувала собі своє знання, тільки шкутильгаючи..." [2, с. 297].

У школах із нерідною мовою навчання діти "не встигають схопити у приписаний плянами час усю науку, мука їм, мука й учителям, їх переводять із кляси до кляси, бо від чого ж механічна пам'ять: віршики, співанки, трохи рахунків, про інші знання нічого говорити..." [2, с. 298]. Як ілюстрацію до сказаного автор розвідки навів слова Карпа із відомої п'єси Івана Тобілевича "Суєта": "Сам, брат, учився в сільській школі, на екзамені читав, не розуміючи нічого: "На березу пустинних волн, стояв он дум великих полн!" А через два роки зробився неграмотним... Школа з чужою мовою навчання "випускає неграмотних грамотіїв у світ". Безсмертні слова Карпенка-Карого, безсмертні своєю правдою! "Неграмотних" у розумінні – зовсім нерозвинутих духовно, дарма, що грамоту знають "грамотіїв" – а не – освічених!" [2, с. 298].

Завершує аналізовану студію вченого міркування про прикладний вимір заторкнutoї у ній проблеми. Нерідна мова навчання, незрозуміла чи малозрозуміла, призводить лише до механічного засвоєння знань, без розуміння їх сутності, природи. Так,

механічне запам'ятовування рахунків у школі чужою мовою не дасть розуміння того, що таке математика, для чого ця наука створена, які її функції. Чи, наприклад, мовознавство. Змінюються підходи до науки про мову. На зміну попередній практиці вивчення мови, що зводилася до граматичних правил, які треба було заучувати напам'ять, у кращому випадку подавати певні стилістичні чи семантичні зауваги, має прийти наука про мову, що дає відповіді на питання про те, які функції вона виконує, як вона виявляється у художньому тексті, у повсякденному спілкуванні, у наукових працях, у діловому мовленні, які причини змін у мові, як у мові постійно з'являються нові засоби вираження, збагачується образність висловлювання тощо. "Усе це, – підкреслив Василь Сімович, – приневолює дитину думати, розчовпувати, розбирати свої власні (хоч хибні) погляди, творити висновки – голова сильно працює, світогляд поширюється. Але ж усе це відпадає, коли мова дитини нерідна, бо тут же потрібний нюх, потрібне чуття мови, потрібні відповідні образи з місцевими говорами. Науку про мову, наприклад, нерідну, може, ясна річ, дитина собі теж засвоїти, може її пізнати – але ж із verb-ів magistri, для власної думки, для розвитку думання вона підстави

не матиме" [2, с. 299].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, у непротий для українців час бездержавності Василь Сімович обґрунтував необхідність навчання дітей рідною мовою, оскільки вона сприяє інтелектуальному розвитку дитини, на противагу нерідній, чужій мові, яка гальмує цей процес, ставить у нерівні умови з тими дітьми, для яких ця чужа для українців мова є рідною. Думки, висловлені в ній, не втратили свого значення і сьогодні, коли багато хто з педагогів ратує за якнайшвидше вивчення дітьми іноземних мов мало не з пелюшок, у дошкільних дитячих закладах, ще до вивчення (не опанування) української мови. Тут доречними будуть і слова іншого видатного українського і російського лінгвіста О. Потебні: "Знання двох мов у ранньому віці не є володіння двома системами вираження й повідомлення одного кола думок, воно роздвоює коло і наперед ускладнює досягнення цільності світосприймання, заважає науковій абстракції" [1, с. 166–167]. Нехай ні в кого не складається враження, що обидва мовознавці заперечували вивчення чужих мов у дитячому віці, навпаки, вони, як ніхто інший, розуміли вагу і значення їх вивчення, самі вільно володіли кількома мовами, але були переконані, що

опанування чужими мовами має здійснюватись на базі добре вивченої будови рідної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня А. А. Язык и народность. Киев : СИНТО, 1993. С.158–185.
2. Сімович Василь. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини. У 2 т. Т. 1. Мовознавство / упор. і передм. Людмили Ткач. Чернівці : Книги-XXI, 2005. С. 290–299.
3. Ушинський К. Д. Рідне слово. Вибрані педагогічні твори. Київ : Рад. школа, 1949. С. 182–193.

REFERENCES

1. Potebnya A. A. Yazyik i narodnost. Kiev : SINTO, 1993. S. 158–185.
2. Simovych Vasyl. Ridna mova y intelektualnyi rozvii dytyny : u dvokh t. T. 1. Movoznavstvo / upor. i peredm. Liudmyly Tkach. Chernivtsi : Knyhy-XXI, 2005. S. 290–299.
3. Ushynskiy K. D. Ridne slovo. Vybrani pedahohichni tvory. Kyiv : Rad. shkola, 1949. S.182–193.

Стаття надійшла 22.01 2019 р.